

בארה של מרים – שימוש בשבת במים ממכשיר 'וטרג'ן'

סרן, הרב עוז קאפח – רב חטיבה 188

- א. רקע
- ב. איסור נולד
- ג. סוגי נולד – שיטת התוספות
- ד. סוגי נולד – שיטת הרמב"ם
- ה. איסור נולד בשבת
- ו. טעם האיסור וגדרו
- ז. גדר האיסור לאור שמח
- ח. ביטול ברוב
- ט. מי גשם
- י. סיכום

א. רקע'

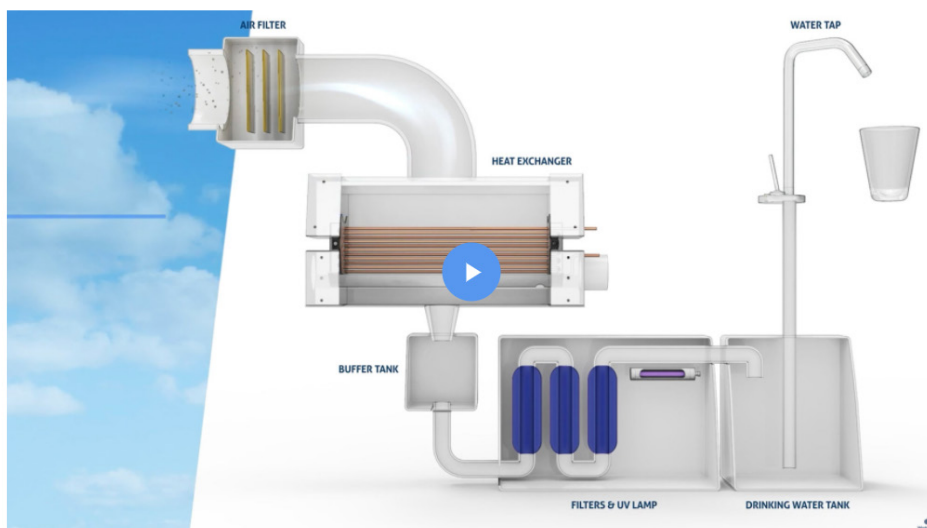
"והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים"²

חברת ווטרג'ן היא חברה ישראלית שפיתחה פטנט המאפשר לעבות את לחות האויר למי שתיה בצורה יעילה, ובכך לאפשר מי שתיה באיכות גבוהה בכל מקום ללא תלות בקיום או איכות צנרת מים, או מקור מים כלשהו. כיום כבר משווקת החברה מתקני שתיה בלמעלה מ-60 ארצות ברחבי העולם, וסל המוצרים נע בין מתקנים ביתיים המייצרים כ-20 ליטר ביממה, ועד מתקנים גדולים המסוגלים לייצר עד 6000 ליטר בכל יממה. מטבע הדברים, מתקן כזה יכול לשרת בתנאים מסויימים גם יחידות צבא שונות, ואכן לאחרונה בוחן צה"ל את אפשרות השימוש במתקנים אלו ליחידות השדה.

1 על פי אתר החברה: <https://www.watergen.com>

2 זכריה יד, ח. וכתב המצודת דוד: 'ומשם תתפשט בעולם'.

שרטוט סכמטי של מבנה המכשיר³:

במאמר זה ברצוני לבחון את היתר צריכת המים הנוצרים ממכשיר בשבת וביו"ט - האם יש כאן שימוש באיסור נולד.

ב. איסור נולד

'נולד' הוא דבר שנתחדש בשבת או ביום טוב, האסור מגזרת חכמים בטלטול ובצריכה, כעין מוקצה. בתחילת מסכת ביצה⁴ מובאת מחלוקת תנאים לגבי ביצה שנולדה ביו"ט:
"ביצה שנולדה ביום טוב, בית שמאי אומרים: תאכל, ובית הלל אומרים לא תאכל".

הגמרא⁵ מציעה לראות בכיזה זו איסור נולד, ולתלות מחלוקת זו במחלוקת תנאים אחרת - ר' יהודה ור' שמעון⁶ - לגבי איסור מוקצה:
"דאית ליה מוקצה אית ליה נולד, ודלית ליה מוקצה לית ליה נולד, בית שמאי כרבי שמעון ובית הלל כרבי יהודה".

3 מתוך האתר הנ"ל.

4 פרק א משנה א.

5 ביצה ב, א.

6 שבת מד, א.

כלומר, הגמרא רואה דמיון בין איסורי מוקצה שונים⁷ לאיסור נולד, וקובעת שמי שסובר שיש איסור מוקצה – בשיטת ר' יהודה – סובר שיש איסור נולד, ומי שסובר שאין איסור מוקצה – בשיטת ר' שמעון – סובר שאין איסור נולד.

בהמשך⁸ שואלת הגמרא מדוע במסכת שבת נקט ר' יהודה הנשיא בסתם כשיטת ר' שמעון, ובמסכת ביצה נקט בסתם כשיטת ר' יהודה:

"מאי שנא בשבת דסתם לן כרבי שמעון, ומאי שנא ביום טוב דסתם לן כרבי יהודה? אמרי שבת דחמירא ולא אתי לזלולי בה סתם לן כרבי שמעון דמיקל, יום טוב דקיל ואתי לזלולי ביה סתם לן כרבי יהודה דמחמיר".

אם כן, מסקנת הגמרא בשלב זה היא שביום טוב החמיר רבי לפסוק כרבי יהודה, ובשבת הקל לפסוק כרבי שמעון, וכך לשון הרמב"ם:

"כל שאסור בשבת וכו' הרי זה אסור ביום טוב וכו' וכל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביום טוב וכו' ויש ביום טוב מה שאין בשבת איסור מוקצה שהמוקצה אסור ביום טוב ומותר בשבת מפני שיום טוב קל משבת אסרו בו המוקצה שמה יבואו לזלול בו וכו' וכשם שהמוקצה אסור ביום טוב כך הנולד אסור".

ג. סוגי נולד – שיטת התוספות

במסכת עירובין⁹, במסגרת הדיון לגבי מי גשם האם 'קנו שביתה' – לענין התחום – בעננים בטרם ירדו, מציעה הגמרא כי המים נחשבים בלועים בעננים ולא קנו שביתה, אך על זה מקשה כי אם כך הם יהיו אסורים משום נולד. למסקנת הגמרא המים לא נחשבים בלועים ולכן אינם נולד, וכך לשונה:

"לעולם אימא לך יש תחומין, ומיא בעיבא מיבלע בליעי. כל שכן דהווי להו נולד דאסירי! אלא מיא בעבים מינר נידי".

וביאר רש"י:

"מיבלע בליעי - וכמאן דליתנהו דמו".

7 יש סוגי מוקצה שגם ר' שמעון מודה בהם שאסורים. וכך לשון המאירי (ביצה, שם): "צריך שתדע שכל החכמים מודים באסור מוקצה דרך כלל אלא מתוך שנכללים תחת סוגו מינים רבים עד שקצת מפרשים מנאום ומצאום קרוב לחמישים, אין כל החכמים מודים בכל אותם המינים והיותר מיקל שבכולם הוא ר' שמעון והוא שאנו אומרים בכל התלמוד ר' שמעון לית ליה מוקצה ורוצים בו שאין לו איסור מוקצה ברוב המינים ששאר החכמים אמרוהו בהם".

8 ביצה ב, ב.

9 הלכות יום טוב פרק א הלכות יז-יח.

10 דף מה, ב.

התוספות במקום¹¹ מעירים:

"ואם תאמר ולימא הא רבי שמעון היא דלית ליה מוקצה ולית ליה נולד כדאיתא בריש ביצה? ויש לומר דבנולד כהאי גוונא דדבר חדש שלא בא לעולם כל עיקר מודה רבי שמעון".

לדברי התוספות הכלל שקבענו שלשיטת ר' שמעון אין נולד כמו שאין מוקצה, הוא דווקא בדבר שהיה בעולם אלא שהשתנה, או השתנה ייעודו¹², במהלך השבת. אך דבר שכלל לא היה בעולם, גם ר' שמעון מודה שייאסר משום נולד.

גם בתחילת מסכת ביצה חוזרים התוספות על חלוקה זו. בביאור הנחת הגמרא בשלב מוקדם יותר -

"קא סלקא דעתין אפילו מאן דשרי במוקצה - בנולד אסר".

מקשים התוספות שאנו כבר יודעים ממסכת שבת שלדעת ר' שמעון אין נולד, ומחלקים שבנולד כזה גם ר' שמעון מודה¹³, כפי שעולה, לשיטתם, מהגמרא בעירובין. רבים מהאחרונים נוקטים את שיטת התוספות כדבר הפשוט ומוסכם, וכך כתב, למשל בעל ערוך השולחן¹⁴:

"ודבר ידוע שבכל מסכת שבת נחלקו ר' יהודה ורבי שמעון במוקצה ונולד דר"י אוסר ור"ש מתיר ואיפסקא הלכתא כר"ש ולדעת הר"ף והרמב"ם ורוב הפוסקים גם בנולד קיימא לן כר"ש וכו' ומיהו בנולד גמור והיינו דבר חדש שלא היה בעולם כל עיקר מודה ר"ש דאסור".

אמנם יש מקום לומר שאין זו דעת כל הראשונים.

ד. סוגי נולד - שיטת הרמב"ם

פשט לשון הרמב"ם שהובאה לעיל (סעיף ב) היא שדין נולד תלוי לחלוטין בדין מוקצה, ואסור רק ביום טוב, כהכרעת רבי שביום טוב אנו נוקטים כרבי יהודה ובשבת כרבי שמעון. ואכן בהמשך ההלכות הביא הרמב"ם כמה דינים האסורים משום נולד¹⁵, ובהלכות שבת לא הוזכר דין נולד אפילו פעם אחת. כיצד נסביר לשיטתו את שתי הגמרות שמהן למדו התוספות שיש נולד שבו מודה רבי שמעון?

11 ד"ה כל שכן.

12 עיין בשמירת שבת כהלכתה פרק כב הערה קמ.

13 ביצה שם ד"ה קא.

14 סימן שח סעיף ו.

15 שם פרק ב הלכות יא, יב, יח.

1. במסכת ביצה הגמרא מציעה בשלב ה'הוא אמינא' שיש נולד גם במקום שאין מוקצה, ודוחה זאת בביאור המשנה. כל מהלך זה הוא חלק מנסיון להסביר את מחלוקת התנאים במשנה כמקבילה למחלוקת רבי שמעון ורבי יהודה בנולד, הסבר שלבסוף נדחה. אמנם, התוספות במקום מבינים שהעקרון שלפיו יש נולד שבו מודה רבי שמעון, המאפשר את הנחת הגמרא בראשית דבריה, נשאר נכון למרות דחיית ההסבר למשנה, וכמו שמוכח מהגמרא בעירובין. אך אין זה מוכרח, וניתן להבין שבדחיית הגמרא נדחית גם אפשרות זו. וכך כתב למשל במהלך דיון בדברי התוספות בסוגיא זו בילקוט יוסף¹⁶:

"ולכאורה מבואר מדבריהם, דנולד שלא היה מתחילה בעולם לכולי עלמא הוי מוקצה וכו' אך יש לומר דזה לפי הסלקא דעתין בגמרא שם, אבל למסקנא דאיכא טעמא אחרינא לאסור ביצה שנולדה ביום טוב, אין צריך לחילוק זה".

ויתכן שזו דעת הרמב"ם בסוגיא.

2. הגמרא בעירובין רצתה לומר שמים בעננים נחשבים בלועים, והקשתה שלפי זה יהיו אסורים מדין נולד. בעקבות קושיא זו שינתה הגמרא את הנחתה לגבי הגדרת המים בעננים. מכך שלא תירצה הגמרא שדין זה נאמר בשיטת רבי שמעון הסובר שאין נולד, הוכיחו התוספות שכאן גם רבי שמעון יודה. אך ראיתי בחידושי המהר"ל שכתב¹⁷:

"ואין לומר דאתיא כרבי שמעון דמתיר נולד, דלא נמצא בשום מקום דמי גשמים אסורים לרבי יהודה בטלטול משום מוקצה, ולא אשמעינן רק אם יש להם אלפיים או ד' אמות, אבל שיהיו אסורים לגמרי לא נמצא לשום מאן דאמר, ולפיכך פריך דכל שכן דהוי נולד ואסור למאן דאסר מוקצה".

כלומר, המהר"ל חולק על הסבר בעלי התוספות ומסביר את קושיית הגמרא דוקא לשיטת רבי יהודה, והגמרא לא מתרצת שדין זה נאמר רק לרבי שמעון, כיון שלא מצאנו בשום מקום שלרבי יהודה גשם הוא מוקצה. ואכן לדבריו ברור שלרבי שמעון גם אם מי הגשם בלועים בעננים והינם דבר חדש לגמרי, הם אינם אסורים.

אם כן, יש מקום לומר שכך הבין גם הרמב"ם בסוגיא. ובכל אופן, ודאי שאין הכרח לומר כתוספות, וממילא ניתן להישאר עם פשט דבריו שאין נולד אלא ביום טוב, בו פסקנו כרבי יהודה, ולרבי שמעון אין נולד כלל, ואין חלוקה בין סוגי נולד שונים¹⁸.

16 ילקוט יוסף ערלה פרק ב עמ' קט (מהדורה תשס"ה).

17 עירובין שם ד"ה כ"ש דהוי נולד.

18 וכ"כ סבי (הרב יוסף קאפח) זצ"ל בתרגומו לפיהמ"ש לרמב"ם ביצה פרק א הערה 2. וכ"כ בביאור דברי

ה. איסור נולד בשבת

כפי שהובא לעיל (סעיף ב), נראה שהגמרא מסיקה לענין נולד שביום טוב אנו פוסקים כרבי יהודה שאוסר, ובשבת כרבי שמעון שמתיר, וכן לשון הרמב"ם שהובאה. אך הטור בהלכות יום טוב¹⁹ מביא מחלוקת ראשונים בענין זה:

"ויש דבר שהחמירו בו יותר מבשבת כגון באיסור מוקצה לרב אלפס דאף על גב דקיימא לן בשבת כר' שמעון ביום טוב פסק כרבי יהודה לפי שהוא קל והחמירו בו כדי שלא יבואו לזלזל בו, וכן כתב בשאלתות וכן פסק הרמב"ם ז"ל. אבל בעל הלכות גדולות ורש"י ור"ת פוסקים כרבי שמעון בין בשבת בין ביום טוב²⁰, אלא שר"ת היה מחלק לומר שאין הלכה כרבי שמעון אלא במוקצה אבל בנולד הלכה כרבי יהודה וכן רבנו חננאל פסק כרבי שמעון אף ביום טוב, אלא במוקצה מחמת איסור ונולד פסק כרבי יהודה ביום טוב".

וזו לשון מרן השו"ע והרמ"א²¹:

"מוקצה, אעפ"י שמתיר בשבת החמירו בו ביום טוב ואסרוהו. הגה, ויש מתירין מוקצה אפילו ביום טוב. אבל נולד אסור לדבריהם, אפילו בשבת".

אך נראה שהכרעת האחרונים, גם לפוסקי אשכנז, היא לאסור נולד ביום טוב ולהתיר בשבת, וכך כתב המשנה ברורה²²:

"וכתבו האחרונים דאף שבשבת נקטינן לעיקר להתיר אפילו במוקצה דנולד דלא כבעלי סברא זו, מכל מקום ביום טוב אין להתיר על כל פנים במוקצה דנולד".

אם כן, לענין דין 'נולד' הכללי, למרות מחלוקת הראשונים, הכרעת האחרונים מוסכמת כדעת הרי"ף והרמב"ם שאנו מתירים בשבת ואוסרים ביום טוב, כיון שרבי הכריע להלכה לנקוט כרבי שמעון בשבת וכרבי יהודה ביום טוב, אף על פי שרבי יהודה ורבי שמעון עצמם לא חילקו בין שבת ליום טוב.

אמנם, לשיטת התוספות דלעיל (סעיף ג) שחידשו שבסוג 'נולד גמור' גם רבי שמעון מודה

הרמב"ם בהלכות יום טוב המרכבת המשנה (חעלמא) והראשון לציון.

19 סימן תצה.

20 וביאר הרא"ש שלדעתם הגמרא בתחילת ביצה שהובאה לעיל היא שיטת רב נחמן בלבד, וכיון שנדחה הסברו במשנה, גם דעתו זו נדחית, ואין לחלק בין יום טוב לשבת.

21 סימן תצה סעיף ד.

22 ס"ק יז.

שאסור, יצא שאסור גם בשבת, שהרי רבי יהודה הנשיא לא חידש שיטה משלו, אלא הכריע שבשבת פוסקים כרבי שמעון, ובמקום שרבי שמעון מודה, ודאי שאסור גם בשבת²³. בדברי מרן השו"ע כמעט ואין התייחסות לדין נולד בהלכות שבת. בשתי הלכות ניתן למצוא בעקיפין התייחסות:

1. בהלכות בישול כתבו השו"ע והרמ"א²⁴:

"מותר ליתן אינפאנדה כנגד האש במקום שהיד סולדת ואף על פי שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח. הגה, וכו' ויש מחמירין. ונהגו להחמיר, מיהו במקום צורך יש לסמוך אסברא ראשונה".

כלומר, למרות דעת בעל התרומה שאוסר חימום במקום שגורם לשומן להפשיר מדין נולד, מרן מכריע כדעת רוב הראשונים שלא חששו לזה. הרמ"א חושש לכתחילה לתרומה, ובמקום צורך מודה שאפשר להקל לכתחילה²⁵. שורש הדברים בהבנת סוגיית ריסוק שלג וקרח בשבת, ואכמ"ל²⁶.

2. בהלכות מוקצה כתב מרן השו"ע²⁷:

"כלי שיש עליו דבר האסור ודבר המותר, מותר לטלטלו, כגון: מחתה שיש עליה מבעוד יום אפר שמותר לטלטלו לכסות בו רוק או צואה, ויש עליה גם כן שבירי עצים שהם אסורים בטלטול, מותר לטלטל מחתה כמו שהיא".

הנושא כאן הוא היתר טלטול חפץ שהוא בסיס לדבר האסור והמותר, והדוגמא²⁸ היא ממחתה שיש עליה אפר מבעוד יום, והוא הדבר המותר, ושבירי עצים האסורים. מרן לא נקט כאן באופן מפורש התייחסות לדיני נולד, אמנם המגן אברהם מעיר²⁹:

"אבל אפר שהוסק בשבת אסור לכולי עלמא דהוי דבר חדש שלא היה בעולם".

דברי המגן אברהם ניתנים להתפרש כהוספה על מרן, כיון שהוא סובר כדברי התוספות

23 ומכאן חידוד נוסף בשיטת הרמב"ם שאינו סובר זאת, שהרי לא הזכיר כלל דין נולד בשבת, ואם ישנו נולד לרבי שמעון שפסק כמותו בשבת, היה לו להזכירו.

24 סימן שיח סעיף טז.

25 משנה ברורה שם ס"ק קז.

26 במסכת שבת נא, ב נאסר ריסוק השלג בשבת, ונחלקו הראשונים בטעם הדין: א. דעת הרי"ף והרמב"ם שאסור משום גזירת סחיטת פירות. ב. דעת רש"י שאסור משום שדומה למלאכה. ג. דעת התרומה שיש בזה גם איסור נולד. וניכר שמרן חשש לשתי השיטות הראשונות ולא לשלישית.

27 סימן שי סעיף ח.

28 זו הדוגמא בגמרא בשבת מז, א.

29 ס"ק ח.

שבנולד כזה 'כולי עלמא' - רבי שמעון ורבי יהודה - מודים שאסור, אך המשנה ברורה³⁰ מביא הערה זו כביאור לדברי מרן עצמו, ומדייק מלשון 'שיש עליה מבעוד יום':
 "שיש עליה מבעוד יום וכו' - לאפוקי אם הוסק בשבת דאסור בזה לכולי עלמא משום נולד דנעשה מעשה חדש דמעיקרא עצים והשתא אפר".

לכאורה יש מקום לומר שאין הכרח בדעת מרן השו"ע שיסבור כך. ה'לבוש'³¹, למשל, ביאר את הדיוק 'מבעוד יום' כך:
 "שכיון שהיתה האפר מבעוד יום היה דעתו עליה מאתמול".

ויתכנו ביאורים נוספים³², אך נראה שאף על פי שלענ"ד לא מוכח כי כן דעת מרן, האחרונים נקטו כדבר הפשוט כי גם הוא מודה לשיטת בעלי התוספות, ובכל אופן הביאו לרוב שיטה זו בסתמא כדעה מוסכמת.

לסיכום, אביא לשונו של בעל ערוך השולחן³³ (שחלק הובא לעיל):

"ודבר ידוע שבכל מסכת שבת נחלקו ר' יהודה ור"ש במוקצה ונולד דר"י אוסר ור"ש מתיר ואיפסקא הלכתא כר"ש ולדעת הר"ף והרמב"ם ורוב הפוסקים גם בנולד קיי"ל כר"ש ולכן לא הזכיר הרמב"ם איסור נולד כלל בשבת וכ"כ הטור בסימן תצ"ה וז"ל ויו"ט החמירו בו יותר מבשבת במוקצה וכו' אלא שרבינו תם היה מחלק לומר שאין הלכה כר"ש אלא במוקצה אבל בנולד הלכה כר"י עכ"ל. וכל רבותינו אין סוברין כן ולכן תראה שהטור ושו"ע בסימנים אלו מן סימן זה עד סימן שי"ג שמדברים מענייני מוקצות לא הזכירו נולד כלל ועוד תראה שבסימן ש"כ כתבו דיני סחיטת פירות והאיסור מגזירה שמא יסחוט עיי"ש ולא הזכירו מטעם נולד. וכן בריש סימן שכ"ב שכתבו ביצה שנולדה בשבת אסור מטעם גזירה דשבת אחר יום טוב ומטעם הכנה כמ"ש שם אבל מטעם נולד לא היה אסור והיינו משום דקיי"ל כר"ש וכדאמרינן בשלהי שבת (קנז, א) דבכולי שבת הלכתא כר"ש ומיהו בנולד גמור והיינו דבר חדש שלא היה בעולם כל עיקר מודה ר"ש דאסור (תוספות עירובין מ"ו, א ד"ה כל)".

לפי מה שנתבאר עד כה, נראה שיש מקום רחב לומר שמים אלו שנוצרים בתהליך אוטומטי

30 ס"ק לב.

31 סימן שי. והוא כדברי רש"י בסוגיא.

32 סבי, למשל, ביאר בדעת הרמב"ם (הלכות שבת פרק כו הערה לב) את הדגש שכבר היה אפר מבעוד יום לאפוקי אפר שדלק בכניסת שבת והוא מוקצה מחמת איסור שאין לו היתר טלטול כלל. אמנם הדברים נאמרו בדעת הרמב"ם כחלק מביאור הסוגיא כולה לשיטתו שנתקשו בה המפרשים, ולא בדעת השו"ע כמובן.

33 סימן שח סעיף ו.

בשבת מלחות האויר הינם 'דבר חדש לגמרי' שלא היה בעולם, והינם נולד. לדעת הרמב"ם בשבת יהיו מותרים וביום טוב אסורים, ולדעת התוספות גם בשבת יהיו אסורים כיון שבזה רבי שמעון מודה. בדעת מרן עצמו לענ"ד יש מקום לדון, אך ככלל האחרונים מקבלים את שיטת התוספות.

מתוך הבנה זו כתב המשנה ברורה בשם החיי אדם³⁴:

"כתב החיי אדם: נראה לי דמים הנוטפין מן האילנות בימי ניסן אסורין גם כן משום נולד".

ובעקבותיו נקטו רבים מאחרוני זמננו³⁵ בדין מים הנוזלים ממזגן בשבת כי הם מוקצה מדין נולד.

אמנם יש לדון על ההיתר מצדדים נוספים, וראשית מטעם איסור נולד.

1. בטעם האיסור וגדרו

כתב הרמב"ם בפירוש המשניות³⁶:

"כלל הוא אצלינו שהמוקצה אסור לאכלו ביום טוב, ומוקצה, הוא הדבר שהקצהו מלאכלו וחשבו עליו שלא לאכלו. וכן נולד אסור ביום טוב. ונולד, הוא הדבר שנתחדש ביום טוב מה שלא היתה דעתם עליו כגון פירות הנובלין מן האילנות".

משמע, שטעם איסור מוקצה ביום טוב הוא משום שהאדם חשב בדעתו (או בסתמא) שלא לאכלו, ובדומה לזה נולד הוא דוקא דבר שנתחדש באופן שלא היתה דעתו עליו, ולכן לא חשב לאכלו. וכל זה שייך דוקא ביום טוב שדורש הכנה, וכן משמע בהלכות יום טוב³⁷:

"כל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביום טוב אלא לצורך אכילה וכיוצא בה, וכל שמותר בשבת מותר ביום טוב, ויש ביום טוב מה שאין בשבת איסור מוקצה שהמוקצה אסור ביום טוב ומותר בשבת מפני שיום טוב קל משבת אסרו בו המוקצה שמא יבואו לזלזל בו. כיצד תרנגולת העומדת לגדל ביצים ושור העומד לחרישה ויוני שובך ופירות העומדין לסחורה כל אלו וכיוצא בהן מוקצה הן ואסור לאכול מהן ביום טוב עד שיכין אותם מבערב ויחשוב

34 שם.

35 שולחן שלמה סימן שי"ק כו, חוט השני שבת ג, עד. שש"כ החדש פרק יג סעיף לט, הגר"מ אליהו במאמר מרכזי ד, עח ועוד.

36 מסכת ביצה פרק א משנה א.

37 פרק א הלכות יז-יח.

עליהם לאכילה, אבל בשבת הכל מוכן אצל שבת ואינו צריך הכנה, וכשם שהמוקצה אסור ביום טוב כך הנולד אסור".

כלומר איסור זה של מוקצה - בשונה מאיסורי טלטול שנאסרו בשבת מטעמים שונים³⁸ - אסור משום שנדרש להכין לסעודת יום טוב, וכך גם הנולד שלא ציפה לו. וכעין זה כתב הרמב"ן³⁹:

"וכל עיקר לא דברו חכמים במוקצה אלא כדי שיברור ויזמין לעצמו צרכיו מערב יום טוב ולא יצטרך למחר לחזור ולטרוח בסעודה שמא יבוא לעשות בה מלאכה או טלטול האסורין לו. וסמכוה למקרא והכינו והרי יום טוב ראוי לגזירה זו ואין שבת ראוי לכך דלא אתו בשבת למעבד מלאכות כאוכל נפש".

ולפי דברי הרמב"ם שנולד שייך גם הוא לאיסור זה, כיון שלא עלה על דעתו להשתמש בו ביום טוב, משמע שדבר שידע שיבוא והתכוון להשתמש בו, לא יאסר מדין נולד. דבר זה אינו מוסכם. המאירי⁴⁰ תולה את איסור נולד באי יכולתו של האדם להכינו, ולא דוקא במחשבתו:

"ויש במין זה צד אחר של מוקצה והוא דבר המוקצה מדעתו של אדם מחמת שאין אותו דבר בעולם וכו' ומוקצה זה אין הכנה מועלת בו לדעתנו ר"ל שאם יאמר מערב יום טוב אני מכין מעכשו ביצה שתלד תרנגולת זו למחר אינו מועיל, שאין הכנה במה שאין בידו וכו' ומין זה שהזכרנו נקרא נולד".

על פי עקרון זה מבאר המאירי בתוך דבריו משנה נוספת. המשנה במסכת ביצה⁴¹ אומרת שאפר הנותר משריפת עצים בכירה מותר בטלטול ושימוש, ועל כך מסייגת הגמרא⁴²:

"אמר רב יהודה אמר רב לא שנו אלא שהוסק מערב יום טוב, אבל הוסק ביום טוב אסור".

ומה שהוסק ביום טוב אסור מדין נולד. ומבאר המאירי⁴³:

"כענין אפר כירה שהוסק ביום טוב שאסור לדברי הכל אף על פי שהיה דעתו עליה מאתמול שאין הכנה במה שאינו".

38 עיין רמב"ם הלכות שבת סוף פרק כד ובראב"ד שם.

39 מלחמות ה' ביצה ב, א.

40 ביצה ב, א ד"ה ויש.

41 פרק א משנה ב

42 ביצה ח, א.

43 שם בהמשך דבריו ד"ה ומכל מקום.

הוא מקשה על עצמו מגמרא במסכת שבת⁴⁴, ומתריך:

"ואף על פי שבמסכת שבת פרק כתבי קכ"א ב' לענין נהרות המושכין אמרו שכל שזה דרכו דעתו של אדם עליו אם אמרו במה שהוא בא בודאי לא אמרו בביצה שאפשר שתבוא ואפשר שלא תבוא ואפילו רגילה להטיל ביצים בכל יום הרי אפשר לשנות את וסתה".

כלומר, לגבי מים המגיעים מהנהר מוכח במסכת שבת שאינם נולד, למרות שלדבריו אדם לא יכול להכין מה שעדיין איננו, ותירוצו שמה שבודאי יבוא, ניתן להכנה (ואף לא צריך הכנה כיון שבסתמא דעתו עליו) ורק מה שלא ודאי – ולענין זה מחשיב ביצה כדבר שאינו וודאי, וכנראה אף אפר כירה – לא תועיל בו מחשבה.

אם כך, שיטת המאירי שבדבר שאינו קיים בעולם, גם אם אנו יודעים שכנראה יוצר בשבת – כגון הצטברות אפר בכירה (שהרי האדם מתכנן לבשל ולאפות), או ביצה שתוטל בשבת, שכך טבע התרנגולת – לא מועילה מחשבת האדם להשתמש בו ואינו נחשב מוכן. אך דבר שיגיע באופן וודאי, כמי נהר ומעין, גם לשיטתו ניתן לצפות להם ונחשב כדבר המוכן לשימוש האדם.

דברי הגמרא מוסבים על המשנה המתירה לכפות קערה על צואה של קטן, ושואלת הגמרא⁴⁵:
 "והלא היא עצמה מוכנת לכלבים! וכי תימא דלא חזיא ליה מאתמול – והתניא:
 נהרות המושכין ומעיינות הנובעין הרי הן כרגלי כל אדם".

כלומר הצואה עצמה מותרת בטלטול כיון שניתן למצוא לה שימוש למאכל כלבים? ואם תאמר שכיון שנוצרה היום היא נולד⁴⁶, הרי מי מעיינות ונהרות אינם נולד.
 וביאר רש"י⁴⁷:

"שמעינן מינה דמותרין בטלטול, ואף על גב דמאתמול לא הוי הני קמן, כיון דאורחיהו בהכי, דעתיה עלייהו".

כלומר מה שדרכו לבוא אדם סומך עליו דעתו וממילא אינו אסור מדין נולד. והקשו⁴⁸ על רש"י מאפר כירה שהרי דרכו לבוא ואסור?

44 דף קכא, ב.

45 שם. על פי גרסת והסבר רש"י, ועסקו בזה הראשונים.

46 רש"י שם ד"ה דלא חזיא, ובגירסת הרשב"א והריטב"א מפורש כן בגמרא בגירסת רש"י.

47 שם ד"ה נהרות המושכין.

48 רמב"ן, רשב"א, ריטב"א בשם התוספות ועוד.

ותירץ הרשב"א⁴⁹:

"וי"ל דכל שעומד למאכל אדם ולתשמישו לא יהיב דעתיה אלא לכך ולא מסיק אדעתיה פסולת ידידיה דאין דעתיה דאיניש אלא אמאי דחזי ליה, אבל בדלא חזי ליה מסיק אדעתיה לאזמוניה לבהמתיה".

אם כן, לרשב"א בהסברו את שיטת רש"י יוצא שאכן מה שדעתו של אדם עליו, אף על פי שאינו לפניו או אינו בעולם לא ייאסר מדין נולד, ומה שאסרנו אפר כירה הוא משום שהאפר הינו פסולת - תוצר לוואי - של פעולת השריפה, ואין דעתו של האדם על תוצר זה, אך מה שלא היה לו בו שימוש אחר, אפשר שתהיה דעתו על זה⁵⁰.

בכל אופן, עולה מהרשב"א בהבנתו את דברי רש"י, כי יכול אדם שתהיה דעתו על מה שלא נמצא, כמו שהבנו ברמב"ם, ודלא כמאירי.

ואכן ראיתי בילקוט יוסף, במהלך דיונו במים הנוטפים מן המזגן שרוצה ללמוד עקרון זה מדברי הרשב"א, אלא שלנידונו נשאר באיסור, וכך כותב⁵¹:

"ולפי זה, הכא שהמזגן ראוי לו לתשמישו, כאפר שהוסק ביום טוב הוי, ואסור, דלא מסיק דעתיה עליה".

ולפי זה, בנידון שלנו, שהוא מכשיר לייצור מים אלו, והמים אינם תוצר לוואי של המערכת כמי מזגן, אלא הם התוצר המכוון והיחיד של המערכת, ו'אורחייהו בהכ"י, וכוונת האדם ודעתו עליהם ולשם כך יוצר והוצב המכשיר, נראה לי שלדעת הרשב"א בהסבר רש"י, וכן להבנתו ברמב"ם - המים אינם נולד.

וכיון שהם באים בוודאות ובקביעות, נראה לומר שגם לשיטת המאירי יותר שייך לדמותם לנהרות המושכין ולא לאפר כירה, ולכן גם לשיטתו לא יהיו נולד.

ומה שאסר החיי אדם את המים הנוטפים מן האילנות, ומשם למדו אחרוני זמננו לאסור מי מזגן, הוא משום שאין וודאות שיטפו מים מן העלים, ואף על פי שטללים אינם נעצרים, מכל מקום לא תמיד הם מגיעים להצטברות בכמות של מים ממשיים הנוטפים, ולכן ידמו יותר לאפר כירה מלנהרות.

49 שם ד"ה ה"ג רש"י ז"ל.

50 הריטב"א מקשה על קושיית הגמרא שאין לדמות נהרות שהיו בעולם לצואה שהיא 'נולד גמור' - כשיטתו וכשיטת בעלי התוספות שמחלקים ביניהם. אך מהרשב"א נראה שאין חילוק לענין זה.

51 ילקוט יוסף ערלה פרק ב עמ' קי (מדורה תשס"ה).

ז. גדר האיסור לאור שמח

שיטה מחודשת בדין זה מובאת בפוסקים⁵² בשם האור שמח. וכך כתב⁵³:

"לכן נראה לפרש דכן כוונת הגמרא, דעיקר ענין דמוקצה הוא מקרא דוהכינו אשר יביאו, שיהא מוכן מה שיובא בשבת ויו"ט, היינו שהדבר שישנו מערב שבת ומערב יום טוב צריך הכנה, אבל מי שאינו כלל בסוג ההויה בערב שבת, כמו אם נברא דבר בשבת שרי, שאין שייך כאן מוקצה, כיון שלא היה בעולם כלל, ודווקא בהנך שהיה בעולם, כמו בגשמים היורדים ביום טוב, דפריך בפרק מי שהוציא והו"ל נולד, ואסירי משום דבעיבא מיבלע בליעי, והיו מיהא בעבים, אלא דבלועים הוו, וכן כולם, כמו אפר שהוסק ביום טוב, דקודם יום טוב היו עצים, אף על גב שאינן בהווייתן של עכשיו, והיו בסוג אחר, מכל מקום לא חשיב כאילו לא היו בעולם כלל מקודם יום טוב. מה שאין כן בביצה שנעשית אפרוח שנתהוה מסוג הדומם להיות חי, והוי כבריה חדשה שלא היתה בגדר הויה כלל קודם יום טוב, וא"כ מי הקצהו, ותיכף שבא לגדר הויה תיכף חזי לאוכלו".

מבואר מדבריו שלומד בשיטת הרמב"ם שדוקא דבר שכבר היה מערב שבת או יום טוב צריך הכנה, אך דבר חדש לגמרי שלא היה בעולם ונתהוה הוא מותר. ולדבריו ודאי שבנידון שלנו יהיה מותר, לא משום שמועילה מחשבתו כמו שביארנו לעיל, אלא משום שאין צורך כלל במחשבה.

ואף על פי שהיא שיטה ייחודית, ראיתי בילקוט יוסף שמצרפה לספקות בדין זה.

ח. ביטול ברוב

היתר נוסף ששייך לבחון בנידוננו הוא דין ביטול ברוב.

כפי שעולה מהשרטוט לעיל, האויר הנכנס למערכת מתעבה והופך לטיפות מים במחליף חום, והמים הנוטפים מצטברים במיכל איסוף. משם מועברים המים לתהליך נוסף להגיע לאיכות של מי שתיה, ובסופו נאגרים במיכל אגירה גדול. היות והמערכת פועלת באופן רצוף, נמצא כי כשנכנסת השבת או החג, כבר יש במערכת מים שנוצרו ביום חול, והם מים מותרים, ואם כן – המים החדשים נוטפים לתוך מים מותרים שקדמו להם.

52 ילקוט יוסף שבת ב בהוספות, וערלה פרק ב.

53 אור שמח הלכות יום טוב פרק ב הלכה ג.

ולכאורה, כלל גדול שנינו⁵⁴:

"דבר אסור שנתערב בדבר מותר מין בשאינו מינו בנותן טעם, ומין במינו שאי אפשר לעמוד על טעמו יבטל ברוב".

ואף אם נאמר שברוב הזמן יתרבו טיפות האיסור על המים המותרים, על כעין זה כתב הרמב"ם⁵⁵:

"אם עירה יין נסך מצלצול קטן לתוך הבור של יין, אפילו עירה כל היום כולו ראשון ראשון בטל".

והוא העיקרון המכונה בפוסקים 'קמא קמא בטיל', כיון שלא בא האיסור בבת אחת אלא כל טיפה שנפלה התבטלה והצטרפה להיתר, וכן פסק מרן השו"ע⁵⁶.

אך דין זה נכון ברוב האיסורים, ואיסור נולד הוא מן היוצאים מן הכלל⁵⁷:

"כל דבר שיש לו מתירין ואפילו היה איסורו מדבריהם, כגון איסור מוקצה ונולד ביום טוב לא נתנו בו חכמים שיעור אלא אפילו אחד בכמה אלפים אינו בטל, שהרי יש דרך שיותר בה".

ולכן כתב החיי אדם⁵⁸, בהמשך לדין מים הנוטפים מן האילנות שאסורים:

"ואפילו יש כבר כלי עם מים מערב שבת שנוטף לתוכו, אפילו הכי אסור. ולא אמרינן בזה דבטל דהא טיפה הנוטפת היתה ניכר קודם שנתערב בהמים וקיימא לן דדבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל".

ומכאן נקטו מן האחרונים שאף לשים כלי עם מים תחת מזגן שמטפטף לא יועיל להתיר הטלטול, כיון שמי המזגן הם נולד ולא בטלים במים שבכלי, וכן כתב בשמירת שבת כהלכתה⁵⁹:

"ואין לומר שאם כבר היו מים בכלי מבעוד יום, ועכשיו נתוספו עליהם מי המזגן דיתבטלו, דקמא קמא בטיל וכו' דזה אינו, כיון שמי המזגן כבר היו ניכרים תחילה, ורק אחר כך נתערבו, הרי נשאר עליהם דין דבר שיש לו מתירין דאינם בטלים".

54 רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק טו הלכה א.

55 שם פרק טז הלכה כח.

56 יורה דעה סימן קלד סעיף א.

57 רמב"ם שם פרק טו הלכה י.

58 הובאו דבריו במשנה ברורה סימן שי ס"ק לב.

59 במהדורה החדשה פרק יג הערה קל.

אמנם ראיתי בשו"ת שבט הקהתי⁶⁰ שכתב בשם הגרי"ש אלישיב:

"והנה מים שנוטפים מהמזגן הוי נולד גמור וכו' אך שמעתי מהגאון ר' י"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] דיש עצה ליתן מים בכלי מקודם ועל כן כל טיפה שנוטף מהמזגן בשבת קמא קמא בטיל".

ולכאורה עצתו תמוהה, שכן ראינו שנוולד לא מתבטל? ויתכן שכוונתו⁶¹ כפי שהביא השמירת שבת כהלכתה בהערה הבאה בשם הגר"ח קנייבסקי⁶²:

"ועוד יש לומר דאם נתן בכלי שמתחת למוצא המזגן, קצת מים רגילים, לא יהא בהנחת הכלי משום מבטל כלי מהיכנו⁶³ דמי המזגן הם מים שונים מן המים שבכלי, ועיין יור"ד סימן קב ובש"ך שם ס"ק ג, דלגבי דשיל"מ אזלינן בתר שמא וכו' והרי מי המזגן שמם מים מזוקקים והם כאינם מינם לגבי המים הרגילים שבכלי, וקמא קמא בטיל, שמעתי בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א".⁶⁴

סברא זו אינה נחלת הכל, והגר"ע יוסף בחזון עובדיה⁶⁵ כתב על סברא זו שדבריו אינם מחוורים.

אך לנידוננו גם סברא זו לא תועיל, שכן המים הנוטפים זהים למים שבאגן הקיבול, אלו ואלו בתחילתם מים מזוקקים, ולאחר תהליך נאגרים מחדש כמי שתיה, ולכן דין הביטול כדין מין בשאינו מינו המתבטל גם בנוולד לא יועיל כאן.

אולם, מדין אחר אולי יש ללמוד. חז"ל אסרו משקה שזב מענבים בשבת, גזרה שמא יבוא לסחוט. משקה זה הוא דבר שיש לו מתירין, כיון שלאחר השבת מותר לשתותו, ולכאורה אין בו דין ביטול. הטור⁶⁶ מביא חידוש של בעל התרומה בנושא:

"כתב בעל התרומות גיגית מליאה ענבים שבועטין אותם במקלות אין זה נתרסקו ואסור היין היוצא מהם. ואם יש בגיגית יין צלול שיוצא מערב שבת מותר, שכל יין ויין שיוצא בשבת מן הענבים מתבטל ביין שיצא מערב שבת".

כלומר, בעל התרומה מחדש שכיון שהמשקה שזב מן הענבים בשבת זב ישירות לתוך היין

60 אורח חיים סימן קטז.

61 בספר חקרי הלכה לרב יצחק מאוזז מביא הסבר אחר לדברי הגרי"ש אלישיב משם הגר"מ מאוזז.

62 שם, הערה קלא.

63 כלומר המים שנוצרו בשבת יתבטלו והכלי יהיה מותר בטלטול.

64 לכאורה יש לשאול לשיטה זו שהרי גם מי הטל - הנוטפים מן האילנות - הם מזוקקים ואינם זהים למי מעיינות וכדו', ואעפ"כ אסרם החיי אדם.

65 שבת חלק ג עמ' קמד.

66 אורח חיים סימן שכ.

שכבר היה בגיגית ולא היה ניכר בפני עצמו, דינו שכן מתבטל וכל הגיגית מותרת בשבת. וכדבריו פסק בשו"ע⁶⁷:

"אם יש יין בגיגית שהענבים בתוכה, אף על פי שהענבים מתבקעים בשבת בגיגית, מותר לשתותו בשבת, שכל יין היוצא מהענבים מתבטל ביין שבגיגית".

וכתב המשנה ברורה:

"ואף על גב דלאחר שבת יהיה לו היתר וקי"ל דדבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל ה"מ באיסור שהיה ניכר תחלה בעין ואח"כ נתערב משא"כ בזה כל מעט ומעט שיוצא נתערב תיכף ונתבטל בששים ביין ההיתר שהיה בו מכבר ואין חל עליו שם איסור. ולפ"ז אם הענבים מונחין בפני עצמן והיין זב מהם במדרון ויורד לתוך יין שהיה שם כבר מע"ש אסור כל היין להסתפק ממנו משום דבר שיש לו מתירין שהרי מקודם שנתערב היה בעין וניכר".

הגדיר המשנה ברורה כי אם האיסור היה ניכר תחילה בעין בפני עצמו, לא יהיה לו ביטול בשבת. ובנידוננו, שמעתי מתלמיד חכם אחד כי המים הנוצרים ממכשיר זה דינם כאיסור שאינו ניכר, שהרי הם נוצרים ומתערבים בתוך המכשיר לפני שהם יוצאים לאויר העולם, ואף על פי שאינם נוצרים בתוך המים הקיימים אלא בפני עצמם ואז מתערבים, מבחינתנו זה נחשב אינו ניכר, כל עוד זה חלק מתהליך ההתהוות בתוך המתקן.

לענ"ד אין זה ברור, ולכל הפחות נראה שאחרוני זמננו⁶⁸ שדנו במי מזגן הנוזלים בצינור לתוך הניאגרה בשירותים, דנו בהם כמים שנאסרו וכדבר נפרד למרות שהם נוטפים מן המזגן בצינור ומיד מתערבים, ואפשר שיש לחלק.

ט. מי גשם

לעיל (סעיף ג) הובאה הגמרא⁶⁹ שדנה אם מי גשם הם נולד, ומגדירה ש'מיא בעבים מינד נידי', ולא רק בעבים, אלא למסקנה גם:

"השתא דאתית להכי אוקיינוס נמי לא ליקשו לך, מיא באוקיינוס נמי מינד נידי".

כלומר, לא רק המים שבעננים, אלא גם המים שהיו בים בערב יום טוב, והיום "שאבו

67 סימן שכ סעיף ב.

68 ראה למשל מאמר מרדכי לגר"מ אליהו שבת חלק ד פרק עט, ושם בהערה 78 שהטיפה היתה ניכרת.

69 עירובין שם.

העבים⁷⁰ אותם הם מותרים בהולכה, וממילא משמע שבכלל זה מותרים בטלטול ואינם מוקצה. וכן פסקו הגאונים⁷¹:

"מטר היורד בשבת וביום טוב מותר לשתות מהם ולרחוץ בהם אעפ"י שלא היו עבים מבערב וכן הלכה".

וכן הביא הבית יוסף⁷²:

"כתב שבלי הלקט בשם רב צמח גאון מטר היורד בשבת וביום טוב אף על גב דמאתמול לא היו עבים מותר לרחוץ ולשתות מהם דאסיקנא מיא בעבים מינד נידי ולא הוי מוקצה השתא דאתית להכי מים דאוקיינוס מינד נידי ושרו. תניא נמי הכי נהרות המושכין ומעיינות הנובעים הרי הם כרגלי כל אדם עב"ל".

ועל זה כתב בילקוט יוסף⁷³:

"ומבואר מזה לכאורה, דרק מי גשמים אין להם דין מוקצה, כיון דמינד נידי, וכבר היו בעולם. ולפ"ז מים היוצאים מן המזגן שלא היה בעולם, לכאורה יש בהם דין מוקצה".

ובעניי לא הבנתי כיצד מבואר מזה שרק מי גשם מצד שהיו בעננים אינם מוקצה, ולכאורה מבואר בתשובת הגאונים להיפך, שגם המים המתאדים מהאוקיינוס - הופכים ללחות באויר, המתעבה אח"כ והופכת לעננים, לא יהיו נולד. אבל למי שרצה לומר שמי המזגן דומים לגשם⁷⁴ השיב הגרש"ז וכן הסיקו רבים מאחרוני זמננו "דמים הנוטפים מן המזגן בודאי הם בגדר נולד"⁷⁵.

ובאמת בסעיף שם לא הכריע הרב דבר זה, וכתב:

"מים הנוזלים ממזגן בשבת, יש לדון בזה שמא הם אסורים משום מוקצה, דנולד שלא היה מתחלה בעולם, הוי מוקצה. אך יתכן שגם מים היוצאים מן המזגן דינם כעננים, ואין בו דין נולד. ונכון להחמיר בזה".

אם כן, לגבי מים הנוטפים מן המזגן ראינו שיש נטיה בפוסקים לאוסרם כנולד, ולא לדמותם למי גשם, אך אין זה מוכרע כל כך, ובילקוט יוסף הסתפק בזה. וכל זה לגבי הדיון באיזה

70 לשון רש"י שם מה, ב ד"ה ליקנו שביתה.

71 תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן רמב, בשם רב משה גאון.

72 סימן שי.

73 ילקוט יוסף שבת ב הוספות - הערות סימן שח - מדיני מוקצה אות יג (עמ' תרנח, מהד' תשס"ה).

74 בספר מאור השבת חלק א עמ' תקי.

75 אך אולי גם כיון שהם 'תוצר לואי' וכדלעיל?

אופן להניח כלי לקבל המים, ויש לזה פתרונות שונים, ובנידוננו כיון שהמים אינם 'תוצר לוואי' יש יותר מקום לענ"ד לדמותם לגשם.

י. סיכום

במאמר זה ביקשתי לברר קיום עקרוניים לשימוש על ידי הצבא במכשירים מבית 'וטרג'ן'. נראה לעניות דעתי, למרות הדמיון למים הנוטפים מן המזגן שנטיית הפוסקים לאסרם, שכאן ניתן להתיר את השימוש.

במציאות מבצעית, בה יתרונות המערכת ברורים, הדבר פשוט אף אם היה כאן איסור דרבנן. אך אף במציאות של אימונים, שמטבע הדברים נדרש לקיים 'נילחם כפי שנתאמן', ניתן להקל:

הטעם העיקרי הוא ששונה מערכת זו ממי המזגן בהיותה מערכת שעניינה ליצור מים, ולא שייך לומר שאין דעתו של האדם עליה, ובצירוף לכך שהמים 'ודאי יבואו', נראה לי שאין כאן נולד. (סעיף ו).

והיות והוא דבר שבסבא, וקשה לסבור סברות עצמאיות בדיני מוקצה, ואיני קובע עצמי לחדש חידושים, נראה לי שכאן ניתן לצרף צדדים נוספים כפי שפורטו:

1. דעת הרמב"ם שאין נולד בשבת כלל⁷⁶ (סעיף ד).
2. סברת האור שמח שדבר חדש אינו צריך הכנה, וצירפה כבר הראש"ל בילקוט יוסף (סעיף ז).
3. יתכן ונחשב כ'אינו ניכר' ומתבטל במים מלפני השבת (סעיף ח).
4. ספק שמא דומה למי גשם ואינו נולד (סעיף ט).

ועל כגון זו נאמר:

"אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה. באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם וממדבר מתנה".

76 לפי"ז יש יותר מקום להחמיר ביו"ט, אך על הרוב אם שוהים בשטח אימונים בצה"ל זה בשבת.